

Asszociáció: ideák, képzetek vagy más mentális tartalmak összekapcsolása, társítása valamilyen rokonságuk (hasonlóság, tér- vagy időbeli érintkezés) alapján. A középkori latin *associatio* főnév egy közös cél érdekében társulás aktusát, ill. az ekként létrejött testületet jelenti; eredete a „társul ad”, ill. „valamihez csatol” jelentésű *associare* ige, melyben az *ad* (-hoz, -hez) előljárószó és a *sociare* (csatlakozni, egyesülni) ige kapcsolódik egybe: utóbbi szemantikailag a *socius* (társ, szövetséges) főnévvel függ össze. Az ~ szó a „mentális összekapcsolás” jelentést csak a XVII. sz.-ban vette fel, később olyan →minőséget vagy dolgot jelentett, amit valami más idéz fel. • Jóllehet a terminus az antikvitásban nem létezett, az ~ lélektani jelenségét már →Platón leírta: „Ugye tudod, hogy a szerelmesek, ha meglátnak egy lantot vagy ruhát (...) azok közül a dolgok közül, amiket a kedvesük szokott használni, ez történik velük: felismerik a lantot, és gondolatukban feltűnik a fiú képe, akié a lant?” (*Phaidón*, 73d). *Peri mnémész kai anamnészeósz* c. írásában Arisztotelész röviden említi a „→képzetek egymásra következtetését” és az ~t mint visszaemlékezési (→emlékezet) technikát: „Visszaemlékezések pedig azért jönnek létre, mert az egyik →mozgás természettől követi a másikat. Ha →szükségyszerűség folytán követi, nyilvánvaló, hogy amikor emez mozog, akkor amaz is mozogni fog. Ha nem szükségyszerűség, hanem megszokás folytán, akkor a legtöbb esetben mozog.” (magyarul: Az emlékezet és a visszaemlékezés = uő, *Lélektudományi írások*, 1988, 217. és 219. old., 451b.) Említi továbbá a helytel (→tér) kapcsolatos mnemotechnikai gyakorlatot is, amely szintén az ~n alapul (i.m., 220. old., 452a). A késői köztársaságkorban →Cicero tárgyalta részletesen az ~ra épülő visszaemlékezést (lásd *De oratore*, magyarul: uő, A szónok = Adamik Tamás [szerk.], *Cicero összes retorikaelméleti művei*, 2012, 369. old. skk, II., 353–360.). • Jóllehet az ~ egyes szabályait már az ókorban feltárták, az ideák (→idea) ~jának (*association of ideas*) fogalmát és tanát elsőként →Locke dolgozta ki a kora újkorban. Nézete szerint az →elme →cselekvései az egyszerű ideák kapcsán három csoportba sorolhatók: közülük az egyik (az összehasonlítás és az →absztrakció mellett) az, hogy „különböző egyszerű ideákat egybeszerkeszt egyetlen összetett ideává” (*An Essay Concerning Human Understanding*, 1689, magyarul: uő, *Értekezés az emberi értelemről*, 2003, 173. old.), ezért „az összetett ideák szándékos társítások” (i.m., 412. old.). Locke megkülönböztette az ideák természetes összefüggését és kapcsolatát attól az összefüggéstől, amely „teljes mértékben a véletlennek (*chance*) vagy a megszokásnak (*custom*) köszönheti létét” (i.m., 439. old.), s utóbbit az ~ olyan, helytelen típusának tekintette, melyben nem természettől fogva kapcsolódó ideák társítása történik. Nézete szerint az ideák helytelen összekapcsolása egyfajta örültség (→örület), melynek számos gondolkodásbeli (→gondolkodás) zavar a következménye az ellenszenvektől a babonás félelmeken át a vallási (→vallás) szekták rajongásáig, sőt, „helytelen és természetellenes ideatársítások alkotják a föloldhatatlan ellentét alapját a különböző filozófiai és vallási iskolák között” is (i.m., 444. old.). Ennek oka, hogy „egyes független és egymással összeköttetésben nem álló ideák a neveltetés, a szokás és az illető iskola állandó lármázása miatt oly erősen kapcsolódnak egymáshoz az iskola híveinek elméjében, hogy mindig együtt bukkannak föl benne, s a hívek éppúgy nem tudják elkülöníteni őket egymástól gondolatban, mintha azok valóban egyetlen ideát alkotnának; s csakugyan úgy is működnek, mintha így állana a dolog.” (i.m., 445. old.) • Az ~ fogalma különösen is jelentőssé vált →Hume →ismeretelméletében, aki kísérletet tett arra, hogy megállapítsa „az egyszerű ideák egyesülésének és összeforrásának” az →elveit (*An Enquiry Concerning Human Understanding*, 1748, magyarul: uő, *Értekezés az emberi természetről*, 1976, 36. old.). Nézete szerint „lehetetlen volna, hogy (...) rendszeresen ugyanazokból az egyszerű ideákból alakuljanak ki az összetettek, ha nem volna valamiféle összekötő kapocs közöttük, ha nem léteznék valamiféle ~t teremtő minőség, amelynek révén az egyik idea

természetes módon maga után vonja a másikat” (i.m., 33. old.). Hume az ~t a képzelőerő (→képzület) működésében megnyilvánuló vonzóerőként értelmezte, és három minőséget sorolt fel, amelyek képesek megfelelő ~t teremteni „és átvezetni a szellemet egyik ideától a másikig, nevezetesen a *hasonlóság*, a térbeli és időbeli *érintkezés*, valamint az *ok* és *okozat* kapcsolata.” (i.m., 34. old.) Az összetett képzetek egyszerű képzetek ~ja útján keletkeznek. Hume szerint az ideák ~jának következményei közül leginkább azokat az összetett ideákat érdemes tanulmányozni, amelyek állandó tárgyai a gondolkodásnak, s amelyek rendszerint az egyszerű ideákat egyesítő elvek valamelyikéből származnak: ezek a relációk (→viszony), a módozatok és a →szubsztanciák (lásd i.m., 37. old.). Hume az ~t egységes magyarázati elvnek tekintette, melynek analízise az elme működésének a területén hasonló eredményekhez vezet, mint a gravitáció →Newton →fizikájában, és lehetővé teszi, hogy a magasabb rendű megismerési folyamatokat visszavezessék rá. Ezeket a törekvéseket a XVIII. sz.-i brit →pszichológiában ~s lélektanná fejlesztették tovább (David Hartley [1705–1757], Joseph Priestley [1733–1804]), amely Németországba is beszűrődött (Johannes Nikolaus Tetens [1736–1807]), s amelynek alapgondolata szerint a képzeteket az agy fizikai változásának az eredményeként kell felfogni. • →Kant Hume ~nista álláspontját meghaladó, kritikai filozófiája szerint az igazi →tapasztalat „a jelenségek apprehenziójából, asszociációjából (reprodukciónak) s végül rekogníciójából áll” (*Kritik der reinen Vernunft* [KrV], 1781, A 124 sk., magyarul: uő, *A tiszta ész kritikája*, 2009, 686. old.). Az ~ a képzetek összekapcsolásának a formája és a képzelőerő empirikusan megfigyelhető hatása, mely a képzetek egymásra következését érinti és az →időben megy végbe. Az ~ a megszokás eredménye, és az objektív tárgymegismeréssel ellentétben a képzeteket nem objektíve szükségszerűen kapcsolja össze. Bemutatása az első *Kritikában* nem egységes: míg a →kategóriák A-dedukciójában Kant a →megismerés nélkülözhetetlen mozzanatának tekinti, a B-dedukció szerint nem tartozik a transzcendentális filozófiához, hanem csupán a pszichológiához. Az A-dedukció szerint „ha a képzetek, úgy, ahogyan összekerülnek, különbség nélkül reprodukálnák egymást, újra csak nem születnék közöttük meghatározott összefüggés, csak valamilyen szabálytalan halmaz jönne létre belőlük, azaz nem keletkeznék ismeret; ezért reprodukciójuknak szabályra van szüksége, mely szerint egy képzet inkább ezzel a képzettel, mintsem egy másikkal lép kapcsolatba a képzelőtehetségben. A szabályok szerinti reprodukciónak ezt a szubjektív és *empirikus* alapját nevezzük a képzetek *asszociációjának*.” (KrV, A 121, magyarul: *A tiszta ész kritikája*, 2009, 683. sk.) Ez az empirikus szabály pedig csakis azért lehetséges, mert a képzetek között alapvető, e szabályt lehetővé tevő rokonság áll fenn: a jelenségek minden ~jának ezt az objektív alapját nevezi Kant a jelenségek affinitásának (KrV A 122, magyarul: *A tiszta ész kritikája*, i.m., 684. old.). A jelenségek ezen általános affinitása a képzetek appercepcióján alapul. Az A-dedukció tehát a képzelőerő ~s tevékenységét alapvetőnek tekinti a megismerésre nézve: „csak a képzelőtehetség e transzcendentális funkcióján keresztül lesz lehetséges a jelenségek affinitása is, ezáltal az asszociáció, s ennek révén végül a törvények szerinti reprodukció, következésképp maga a tapasztalat.” (KrV A 123, magyarul: *A tiszta ész kritikája*, i.m., 685. old.) Ezt az értékelést Kant a B-dedukcióban alapjaiban felülbírálta. Az ~t a reproductív képzelőerő tevékenységére korlátozta, és megállapította, hogy empirikus törvényeknek van alávetve, ekként csupán a pszichológia tárgya lehet (KrV B 152, magyarul: *A tiszta ész kritikája*, i.m., 159. old.). Ennek oka, hogy az ~ nem képes a képzetek között olyan objektíve érvényes viszonyt létrehozni, mint amilyen az appercepció szükségszerű egységében létrejön, és az ítéletben kifejeződik (KrV B 142, magyarul: *A tiszta ész kritikája*, i.m., 152. old.). A fiatal Hegel maga is bírálta az ideák ~jának empirista értelmezését, mivel az „ideák

asszociációjának törvényei egyszerűen csak a képzetek passzív rendjét jelentik; amit *egyszerre* látunk, az közösen is reprodukálódik stb. Ez az önkény az üres szabadság, hiszen a tartalma még valami más; a szabadság pusztán a formában van, csak a formára tartozik.” (*Jenaer Realphilosophie II: Vorlesungen von 1805–1806*, szerk. Johannes Hoffmeister, 1931, magyarul: uő, Jénai reálfilozófia = uő, *Ifjúkori írások*, 1982, 341. old. sk.) Érett rendszerében hasonlóan éles kritikát fogalmazott meg: „Az *eszmetársítás* úgynevezett törvényei iránt különösen az empirikus pszichológiának a filozófia hanyatlásával egyidejű virágzásakor nagy volt az érdeklődés. (...) A képeken és a képzeteken való továbbhaladás az asszociáló képzetek szerint általában egy gondolat nélküli képzelgés játéka, amelyben az elme meghatározása csak formális általánosság általában, a tartalom pedig az, amely a képekben adva van.” (*Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*, Bd. III.: *Die Philosophie des Geistes*, 1817, magyarul: uő, *A filozófiai tudományok enciklopédiája*, III. köt.: *A szellem filozófiája*, 1981, 257. old. 455. §.) • A pszichológiában az ~ mint lelki tartalmak (képzetek, érzések etc.) társítása, összekapcsolása, egyesülése és asszimilációja az egyik legrégebb és leggyümölcsözőbb fogalom a tapasztalati összefüggések leírására és értelmezésére. Jelentése a pszichológiai tanulásméletben azonos a kondicionálással, vagyis az elsajátított tartalomnak ingerekkel és reakciókkal való ideiglenes összekapcsolásával. A fogalmat a XIX. sz.-i pszichológiában a kortárs filozófiai jelentésével szoros összefüggésben használták, az ~t a pszichikai történések alaptényeihez sorolták. Theodor Lipps (1851–1914) a szellem egységének kifejezését és közvetlen tevékenységét látta benne, s hasonló értéket tulajdonított neki Johann Friedrich Herbart (1776–1841) is. Lipps megkülönböztette egymástól az eredeti és a keletkezett ~t: azok a képzetek, amelyek hasonlóságuk vagy ellentétük alapján asszociálódnak, természetesen tartoznak össze, azok viszont, amelyek kontiguitás, vagyis időbeli érintkezés révén keletkeznek, a képzeteknek a →lélekben történő szüntelen találkozásából jönnek létre. Harald Høffding (1843–1931) szerint a hasonlósági ($a_1 + a_2$) és az érintkezési ($a+b$) ~k együttműködnek, mivel „a hasonlósági ~ az érintkezési ~ előfeltétele” (*Psychologie in Umrissen auf Grundlage der Erfahrung*, 1901, 218. old., „A tapasztalati pszichológia alapvonalai”). Mindazonáltal mégsem vezethető vissza minden ~ e két típus valamelyikére, mivel bár különböző mértékben, de „minden ~ban érvényesül a hasonlósági és az érintkezési viszony is” (uo.). Høffding szerint a részből az egészre (→egész és rész) való átmenet ~s törvénye „a legteljesebb joggal tekinthető minden ~ alaptörvényének, melyből a hasonlósági ~ és az érintkezési ~k mint speciális esetek vezethetők le” (uo.). A későbbiekben a klasszikus ~kísérletekből kiindulva a már fennálló ~t nem csupán a szabad vagy a kontrollált ~ folyamataival, hanem a Charles Egerton Osgood (1916–1991) nevéhez köthető „szemantikus differenciálskála” segítségével is analizálták: utóbbi egy attitűdmérési módszer, melyben szabad ~ alkalmazásával gyűjtik össze az attitűdtárgyra vonatkozó →érzelmeket (affektív tengely), →tulajdonságokat (kognitív tengely) és igéket (konatív tengely) (lásd Charles Egerton Osgood et al., *The Measurement of Meaning*, 1957, „A jelentés mérése”). Emellett kutatásokat folytattak az ~s normákról is, vagyis az asszociatív kapcsolatok jellegéről, erejéről és elterjedéséről egy populáción belül (ennek kortárs, pszicholingvisztikai alkalmazásához lásd: Lengyel Zsolt, *Magyar asszociációs normák enciklopédiája*, 1. kötet, 2008). Különösen a kóros elmeállapotok diagnózisára nézve fontos eszköz a szabad ~, mely a verbális ~s láncokban vagy az ~s reakciószavakban ragadható meg. A szabad ~ →Freud *Zur Psychopathologie des Alltagslebens* (1904, magyarul: uő, *A mindennapi élet pszichopatológiája*, 1994.) c. műve óta a pszichoanalízisben és a pszichoterápiában is nélkülözhetetlen diagnosztikai segédeszköz. A pszichiátriában az ~ a gondolkodás elemi mozzanata, melynek patológiás formái a kényszer~k körébe sorolható irracionális,

horrorisztikus, a beteg erkölcsi rendjébe ütköző, vagy – vallásos egyéneknél – a vallási értékrenddel összeegyeztethetetlen ~k (lásd: Tringer László, *A pszichiátria tankönyve*, 2001, 137. old.). • A XX. sz-i kontinentális filozófiában →Husserl →fenomenológiája új irányt szabott az ~ értelmezésének. *Cartesianische Meditationen* c. közzétett 1929-es párizsi előadásában (franciául 1931, németül 1950, Hua I, magyarul: uő, *Karteziánus elmélkedések*, 2000) saját transzcendentális fenomenológiáját az „első filozófia” karteziánus programjának át- és újjáalakításaként, s a filozófia reformjaként dolgozta ki, melynek célja a filozófia abszolút megalapozásból kiinduló abszolút tudományá alakítása. A transzcendentális ego konstitúciós problémájának kifejtése c., negyedik elmélkedésben Husserl a konstitúciós genezis egyetemesen jelentős elvei között megkülönböztette az aktív és a passzív genezist: előbbiben „az én különös énakusokban működik, létrehoz, konstituál” (i.m., 92. old.), utóbbi pedig a „saját habitualitásunkban megmaradó appercepciók képződményeiből áll össze” (i.m., 94. old.). Az →intencionális elnevezésként, egyúttal transzcendentális-fenomenológiai alapfogalomként értett ~ „az aktív képződményekben eleve adott tárgyiság konstitúciójának passzív genezisé” (95. old) szabályzó elv. Husserl meghaladta azt a Hume óta érvényesülő, naturalista felfogást, mely szerint az ~ – egyfajta lelki gravitáció törvényeként – „a ’lélek’ adatkomplexumainak empirikus törvényszerűségét mondja ki”, és az ~t átfogó elnevezésként fogta fel, „mely a tiszta *ego* konkrét konstitúciójának intencionális lényegi törvényeit illeti” (uo.). *Analysen zur passiven Synthesis* c., 1918–1926 között keletkezett kéziratának (1966, Hua XI, 117–192. old., „*A passzív szintézisre vonatkozó elemzések*”) harmadik szakaszában az ~ fenomenológiáját, melyet Husserl „az eredeti időkonstitúcióról szóló tanítás folytatásának” (i.m., 118. old.) tekintett, a szubjektivitás genezisééről szóló univerzális elmélet szerkezeti egységeként fejtette ki, magát az ~t pedig – a pszichológia objektív, pszichofizikai kauzalitáson alapuló ~fogalmától eltérően – úgy értelmezte, mint „az immanens genezisnek egy a tudathoz általában hozzátartozó, állandó formáját és törvényszerűségét” (i.m., 117. old.). Az ekként felfogott ~hoz Husserl fenomenológiai elemzésében lényegileg hozzátartoznak a passzivitás és az intencionalitás mozzanatai, melyek a naturalisztikus elméletekben nem kapnak figyelmet: az ébresztés (*Weckung*) fenoménjének elemzéséből kitűnik, hogy az észlelés és az általa felébresztett emlék között nem csupán hasonlósági reláció áll fenn, hanem egyfajta utalásösszefüggés is. Maga az ébresztésemény passzív genezis, mivel az eseményt nem tudatosan, szabad akaratunkból idézzük elő, hanem – amennyiben valami magára vonja a figyelmünket és felidézi bennünk egy múltbeli jelenség emlékét – megtörténik velünk. Husserl elemzése szerint az asszociatív szintézis előfeltételét az eredeti időtudat szintézisei jelentik (i.m., 125). Az idő vonatkozásban Husserl az ~ két fajtáját különböztette meg: „a szokásos értelemben vett, a múlt felé forduló”, „esetenként a reprodukció közvetítésével a jelenre is vonatkoztatható”, vagyis reproductív ~t, valamint az „előlegző várakozásokat ébresztő” induktív ~t (i.m., 157.). • A XX. sz.-i angolszász filozófiában az ~nizmus felöleli a mentális folyamatok, a tanulás és az elme struktúrájának az elméleteit. Nem egy partikuláris ismeretelméleti álláspontot jelent önmagában, hanem egymással összefüggő, ám egymástól elválasztható elméletek együttesét. Ami összekapcsolja őket, az a gondolkodás bizonyos aracionalitásának az elfogása: egy személy mentális állapotai bizonyos, a kauzális történetét illető tények okán asszociálódnak, a mentális állapotok ezen asszociációja pedig magában foglalja, hogy az asszociált elempárok egyikének az elmébe idézése egyúttal a másik elempár felidéződését is biztosítja. A „tiszta ~nista” egy némileg idealizált pozíció, amelyet önmagában senki sem képviselt, ám eltérő mértékben többen is közelítettek hozzá, pl. Edward Lee Thorndike (1874–1949), Burrhus Frederic Skinner (1904–1990), Clark L. Hull (1884–1952), Paul Churchland (1942–), Paul Smolensky (1955–),

Jeffrey Locke Elman (1948–2018), David McClelland (1917–1998), Russell Fazio (1952–) (lásd ehhez: Mandelbaum, Eric, Associationist Theories of Thought = Zalta, Edward Nouri et al. [eds.], *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/associationist-thought/>).

További irodalom:

Warren, Howard C.: *A History of the Association Psychology* (1921);

Pléh Csaba: Az asszociáció reneszánsza a kognitív pszichológiában: az asszociacionizmus ciklikus sorsa a pszichológiában = *Janus*, IX/2, 12–22. old. (1992);

Tengelyi László: Ősbenyomás és ősasszociáció = Varga Péter András et al. (szerk.): *Kortársunk, Husserl: Tanulmányok a 150 éves Edmund Husserl filozófiájáról*, 69–85. old. (2013);

Mandelbaum, Eric: Attitude, Inference, Association: On the Propositional Structure of Implicit Bias = *Noûs*, 50/3, 629–658. old. (2016);

Clark, Andy: *Associative Engine: Connectionism, Concepts, and Representational Change* (1993);

Dacey, Mike: Simplicity and the Meaning of Mental Association = *Erkenntnis*, 84/6, 1207–1228. old. (2019);

Tabb, Kathryn: *Locke on Enthusiasm and the Association of Ideas* (2019).

Czakó István